УДК 332.3:631.11

Кустовська О.В.,
к.е.н., доцент кафедри землевпорядного проектування
Полібін С.Ю.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЕЛЕМЕНТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку земельної реформи виникає проблема екологічної стабілізації агроландшафтів, які зазнали суттєвої фрагментації внаслідок проведення земельної реформи. Причиною цього є недосконалість нормативно-правової бази земельних відносин, зміни в економічній політиці держави, низький рівень усвідомлення громадянами наслідків екологічної кризи в сільському господарстві, а також екологічно-необґрунтована земельна реформа.

Виділення земельних ділянок в натурі власникам земельних часток без достатнього науково-обґрунтованого облаштування агроландшафтів призвело до системного порушення принципів раціонального землекористування, закладених у Законах України «Про охорону земель» та «Про землеустрій» [2, 3]. Парцеляція земель дала вкрай негативні наслідки, що пов'язані із погіршенням екологічної ситуації сільськогосподарського землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних основ екологічного обґрунтування території сільськогосподарського землекористування, раціонального використання земельних ресурсів, охорони земель здійснили вітчизняні науковці: В.В. Горлачук, А.С. Даниленко, А.П. Лізунова, Д.С. Добряк, А.Г. Мартин, А.М. Третяк, Г.К. Лоїк, А.Г. Мартин, І.П. Ковальчук, В.М. Пащенко та ін.

Узагальнення відомостей наукових публікацій, зокрема методологічного змісту результатів авторських цільових досліджень і врахування практичного досвіду землевпорядкування господарств із різних галузей використання земель, дають можливість стверджувати, що реалізація еколого-ландшафтознавчого підходу забезпечує створення природоохоронної обґрунтованої структури агроландшафтних комплексів. Обґрунтована реалізація агроекологічного підходу надає середовище охоронного змісту і самим агроландшафтам [1; 8]. Проте питання щодо конкретних елементів екологічного обґрунтування новостворених агроформувань ще не зовсім висвітлені.

Постановка завдання. Завданням роботи є дослідження екологічних особливостей при організації території сільськогосподарського землекористування та обґрунтування екологічної оптимізації агроформувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. У проектах землевпорядкування на основі еколого-ландшафтних обґрунтувань оцінюють сучасний стан земельних ресурсів і необхідні заходи з їх покращення, підвищення продуктивності й охорони земель, а також із стабілізації екосередовищ. Це потребує консервації деградованих площ і забезпечення раціональних напрямів подальшого використання угідь.

У використанні земельних ресурсів одним із напрямів застосування загальнонаукового екологічного підходу є подолання парцеляції земель. Саме вона як наслідок новітніх проявів земельних відносин, стала однією з причин формування еколого-нестабільного землекористування. Парцеляція земель стала причиною неспроможності землевласників і землекористувачів належним чином додержуватися норм раціонального природокористування, забезпечувати застосування комплексу заходів із збереження та відтворення земельних ресурсів і родючості ґрунтів.

Для повної реалізації норм Закону України «Про землеустрій», зокрема щодо проведення землеустрою на землях усіх категорій незалежно від форм власності та впорядкування існуючих об'єктів землеустрою, необхідне застосування екологічного підходу. Це виявлення порушених земель і земель, що зазнають впливу негативних процесів руйнування; це обґрунтування та проведення заходів, щодо їх відновлення чи консервації, рекультивації порушених земель, землювання малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії та інших негативних явищ руйнування [2; 4].

Щодо землеустрою, то на сьогодні проекти організації території з протиерозійними та іншими природоохоронними заходами на новоутворені агроформування практично не розробляються, а розроблені раніше втратили чинність через істотну зміну меж землекористувань, зміну форм власності на землю і використання земель в агроландшафтах.

Відсутність профілактики та боротьби з негативними природними процесами прискорює деградацію земель. Крім деградаційних явищ, наслідком екстенсивного землекористування ще з

радянських часів стало безпідставне залучення в сільськогосподарське виробництво низькопродуктивних земель, що у суверенній Україні в ході земельної реформи не було усунуто.

Найбільш дієвим і реальним на сьогодні заходом треба вважати оптимізацію складу та співвідношення угідь, яка є водночас і головним критерієм оцінки стану агроландшафтів. Здійснюється вона шляхом збільшення площ угідь середовище стабілізуючих видів (лісонасаджень, сіножатей та пасовищ тощо). Одночасно для застереження подальших негативних процесів потрібні скорочення площі ріллі за рахунок виключення з її складу еродованих земель та земель, які зазнають інших видів деградації.

Важливою складовою екологічних досліджень у землекористуванні є розроблення наукових основ протидії ерозії ґрунтів, яка є одним із найбільш поширених видів їх деградації. Вона завдає величезних економічних та екологічних збитків, загрожуючи самому існуванню земельного ресурсу, як основного засобу сільськогосподарського виробництва і незамінного компонента біосфери [5].

Результати досліджень, а також набутий досвід протидії ерозії ґрунтів свідчать про те, що окремі ґрунтозахисні заходи і навіть їх сукупне застосування не в змозі попередити чи значно знизити ерозійні процеси. Система землеробства, що склалась в межах країни, не тільки не забезпечує задовільного захисту ґрунтів, де існують сприятливі передумови для ерозії, але й сприяють їй.

Пошук альтернативних прийомів землеробства, які знижують антропогенний пресинг на довкілля, призвели до необхідності розробки науково обґрунтованих ландшафтних систем землеробства, в тому числі ґрунтозахисної системи землеробства із контурно-меліоративною організацією території (КМОТ). Ця система була вагомим внеском у розв'язання проблеми захисту ґрунтів від ерозії у радянські часи, але повністю не розв'язала комплексу ґрунтоохоронних проблем. При тогочасних соціально-економічних умовах неможливо було кардинально змінити структуру сільськогосподарських угідь, здійснити перерозподіл земель між категоріями та організацію сівозмін, які жорстко обумовлювалися екстенсивними планами виробництва сільськогосподарської продукції.

В умовах здійснення земельної реформи, утвердженні різних форм власності на землю та змін у соціально-економічній ситуації у державі назріла необхідність коригування і уточнення основних методичних положень та нормативів згаданих систем організації території [1].

Основу протиерозійної організації території складає організаційно-господарський устрій земель, який територіально пов'язує весь комплекс протиерозійних заходів у єдине ціле – систему, що створює передумови для найбільш ефективного здійснення кожного прийому захисту ґрунтів від ерозії і збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.

Допущений поспіх при проведенні земельної реформи, недодержання законодавства та періодичні економічні кризи в країні не сприяють першочерговому проведенню облаштування агроландшафтів і, зокрема, проектуванню і перенесенню в натуру ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території. Розпочаті раніше роботи із КМОТ були припинені, зате форсувалось розпаювання земель без врахування протиерозійної організації території, яке призвело до широкомасштабного прояву деградації земель і, зокрема, ерозії ґрунтів. За таких обставин, застосування контурно-меліоративного землеробства стало проблематичним.

Фізичним виразом ерозії є руйнування ґрунту і підстилаючих його порід. У таких умовах, не чекаючи, поки призупиниться «рух землі» в результаті проведення земельної реформи і після неї, поки налагодиться землеустрій на території господарств, на існуючих сільськогосподарських землекористуваннях, зокрема, за умови оренди, доцільно вдаватися до радикальних ґрунтозахисних заходів. Принаймні, треба повернутися до захисту ґрунтів від ерозії та від деградації ґрунтів шляхом застосування комплексу протиерозійних заходів у внутрішньо польовій організації території. При цьому потрібно ефективно поєднати прямокутно-прямолінійну та контурну організації території [6].

За такого облаштування поле розділяється на робочі ділянки впоперек основного схилу. На складних схилах (куполоподібних, пересічених улоговинами тощо) слід застосувати розбивку робочих ходів по основному напрямку горизонталей. Такі робочі ділянки можна використовувати для виділення земельних паїв в натурі.

Для оптимізації стану агросистем мають бути опрацьовані пропозиції щодо створення найприйнятніших контурно-ландшафтних умов організації території для здійснення виробництва, якому треба надавати перевагу, – сільськогосподарського. У проектних документах, що обґрунтовують і якими супроводжують усі згадані заходи, передбачають необхідні обмеження функціональних використань окремих земельних ділянок.

При використанні та розпорядженні землею обов'язково повинні бути визначені охоронні зони цінних природних об'єктів.

Головними результатами оцінки сучасного використання земель та еколого-ландшафтних досліджень у землеустрої є обґрунтовані напрацювання щодо збереження ландшафтного екосередовища через формування агроландшафтів і агроекосистем.

Агроландшафтна, особливо контурна організація території землекористувань має формувати оптимальну мережу територіальних виділів. Така диференціація відповідає цілям ландшафтної

організації території. Для реалізації природоохоронних цілей залучають геологічні, географічні, біологічні та інші екологічні знання.

Елементарні агроландшафтні виділи території мають свою певну ландшафтну приуроченість: за будовою рельєфу виділяють заплавні, прирічкові схилові й алювіально-терасні, делювіально схилові, плакорні привододільні ландшафтні урочища. Їх диференціюють залежно від форми, крутизни, довжини схилів, експозиції, глибини базису ерозії тощо. У межах ерозійно-балкових місцевостей – ділять природними – контурними рубежами [6].

Агроландшафтні виділи делювіальносхилових межиріч і привододільних місцевостей розмежовують антропогенними елементами устрою території (межами окремих земельних масивів, угідь, лісосмугами, дорогами).

Є інші агроландшафтні об'єкти, теж співвідносні з різними урочищами ландшафтних місцевостей. Вони включають санітарно-захисні й охоронні зони, цілісні еконіші, що охоплюють певні природні виділи території. При необхідності в них забезпечують природоохоронний режим, обмежену виробничу діяльність людей. Їхніми межами є виразні природні рубежі, більше пов'язані з рельєфом, доповнені рубежами штучними [7].

При формуванні агроландшафтних систем землевпорядкування території певна локальна різноманітність абіотичних чинників створює різні можливості для життєзабезпечення біотичного різноманіття (рослин, грибів, тваринних організмів). На них накладаються чинники антропогенного впливу.

Висновки з даного дослідження. Належне наукове обґрунтування змісту еколого-ландшафтного забезпечення землевпорядкування потребує проведення цільових експериментальних досліджень окремих територій і в цілому сільськогосподарських підприємств. Це означає дослідну організацію раціонального, зокрема контурно-ландшафтного використання й охорони сільськогосподарських земель, забезпечення сприятливих умов екосередовища і поліпшення станів ландшафтних комплексів навколишнього середовища. Умови використання земель при цьому повинні бути інвестиційно привабливими, конкурентоспроможними, як належить за ринкової економіки.

Для виправлення становища потрібно розробляти проекти землеустрою у створенні нових і впорядкуванні існуючих землеволодінь та землекористувань. Потрібно забезпечити дотримання раціональної структури угідь за рахунок виведення зі складу ріллі деградованих і малопродуктивних земель, запроектувати залуження улоговин, необхідні захисні лісонасадження та гідротехнічні споруди, мережу польових доріг, створивши систему ландшафтних смуг тощо.

Така організація території дасть змогу запобігти інтенсивному розвитку ерозійних процесів і нераціональному розміщенню ділянок, а система екологічно обґрунтованих заходів дасть можливість раціональніше використовувати і охороняти земельні ресурси.

Література

1. Еколого-ландшафтне землекористування сільськогосподарських підприємств: методичні рекомендації / [А.М. Третяк, В.О. Леонець, В.М. Другак та ін.]. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2006. – 92 с.

2. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 року № 858-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 36. – Ст.82.

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» від 04.06.2009 року № 4173-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 47-48. – Ст. 719.1.

4. Земельний кодекс України. – Офіційний документ ВРУ від 25.10.2010 р. № 2768-III [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.

5. Мартин А. Концептуальні засади формування системи управління землями сільськогосподарського призначення державної власності [Електронний ресурс] / А. Мартин. – Режим доступу: http://zsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=103:2010-12-01-13-15-37&catid=62:2011-01-12-14-57-08&Itemid=87.

6. Пащенко В.М. Методологія та методика наукових досліджень: навчальний посібник. / В.М. Пащенко. – Ніжин: «Аспект-Поліграф», 2012. – 232 с.

7. Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів. – Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 872 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ 872-2001.

8. Третяк А.М. Методологія та методика наукових досліджень у землевпорядкуванні: навчальний посібник / А.М. Третяк, В.М. Другак. – К.: Аграрна наука, 2005. – 300 с.